Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.3/.7:355.1(477)

Артюшенко Олександр Вікторович
начальник науково-методичного відділу забезпечення якості освітньої діяльності та вищої освіти
Військово-юридичного інституту
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
полковник
Artiushenko Oleksandr
Head of the Scientific and Methodological Department
for Quality Assurance of Educational Activities and Higher Education
Military Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University,
Colonel
ORCID: 0000-0002-2831-8518

Товстолужський Олег Володимирович
старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
старший лейтенант
Tovstoluzhskyi Oleg
Senior Lecturer at the Department of General Military Disciplines
Military Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University,
Senior Lieutenant
ORCID: 0009-0000-4683-9854

Брянкін Андрій Сергійович
курсант 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
сержант
Briankin Andrii
Student of the first (bachelor's) level of higher education
Military Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University,
Sergeant
ORCID: 0009-0002-3641-6975

НЕПРАВОМІРНА ПІДМІНА КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИМИ ЗАХОДАМИ У ВІЙСЬКУ: РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РИЗИКИ КОМАНДИРСЬКОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ
UNLAWFUL SUBSTITUTION OF CRIMINAL PROSECUTION WITH DISCIPLINARY MEASURES IN THE ARMED FORCES: DISTINCTION BETWEEN LEGAL RESPONSIBILITY AND THE RISKS OF COMMANDER INACTION

Анотація. Вступ*. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України проблема правомірного розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців набула практичного значення, оскільки саме на цій межі виникають передумови для підміни кримінального переслідування внутрішньодисциплінарними заходами. Актуальність посилюється статистичними показниками: у 2024 році покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні отримали 604 військовослужбовці (2023 – 676;*

2022 – 115), тоді як за січень-квітень 2024 року обліковано 19 508 кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, з яких 10 584 – за статтею 407 КК України. На тлі посилення відповідальності Законом України № 2839-IX від 13.12.2022 та подальшого коригування моделі реагування Законом України № 3902-IX від 20.08.2024 з'являються додаткові стимули «вирішувати питання всередині підрозділу», що створює системні ризики для законності та військової дисципліни.

Мета. *Метою статті є всебічний правовий аналіз явища неправомірної підміни кримінального переслідування заходами дисциплінарного впливу, визначення ризиків і правових наслідків таких зловживань та формування пропозицій щодо їх запобігання з урахуванням судової практики притягнення командирів до відповідальності.*

Матеріали і методи. *Дослідження ґрунтується на аналізі норм Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III, Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI, Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України від 24.03.1999 № 551-XIV, а також пов'язаних змін, зумовлених правовим режимом воєнного стану. Емпіричну основу становили офіційні статистичні дані та добірка судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, а також профільні наукові й аналітичні матеріали.*

Методологічно застосовано формально-юридичний метод і системний підхід, аналіз судової практики, логіко-аналітичний та статистичний методи для зіставлення показників і формулювання узагальнень.

Результати. *Встановлено, що підміна кримінально-правового реагування дисциплінарними стягненнями має щонайменше три негативні виміри: (1) підриває принцип невідворотності покарання та*

загальнопревентивний ефект закону; (2) формує атмосферу вибірковості правосуддя й знижує довіру особового складу до командування; (3) створює для командира прямі юридичні ризики притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за бездіяльність/приховування відомостей про правопорушення.

Узагальнення матеріалів підтвердило, що така практика суперечить вимогам законності та повинна розцінюватися як службово небезпечна девіація управління дисципліною у війську.

Перспективи. *Перспективними напрямами подальших досліджень і практичних кроків є: удосконалення підходів до диференціації відповідальності за нетяжкі діяння в особливих умовах; посилення інституційного контролю та моніторингу реагування командирів на ознаки кримінальних правопорушень; стандартизація навчання командного складу щодо процесуального обов'язку повідомлення компетентних органів; напрацювання рішень щодо спеціалізації розгляду військових правопорушень.*

Ключові слова: *дисциплінарна відповідальність, кримінальне переслідування, військові кримінальні правопорушення, підміна відповідальності, бездіяльність військової влади, обов'язок повідомлення, командир, невідворотність покарання.*

Summary. *Introduction. Against the backdrop of Russia's full-scale aggression, the proper differentiation between disciplinary and criminal liability of military personnel has become critical, as this «borderline» creates conditions for unlawfully replacing criminal prosecution with internal disciplinary measures; this is reinforced by the recorded dynamics of military offenses and disciplinary sanctions.*

Purpose. To analyze the legal nature of such substitution, identify its risks and legal consequences (including commanders' liability for failure to report offenses), and propose measures to improve law enforcement practice.

Materials and methods. The study relies on the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, and the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, combined with official statistics and selected case-law from the Unified State Register of Court Decisions, using formal-legal analysis, a systemic approach, and case-law review.

Results. Unlawful substitution of criminal-law response by disciplinary sanctions: (1) undermines inevitability of punishment and general prevention; (2) fosters selective justice and reduces personnel trust in command; (3) creates direct legal risks for commanders due to concealment or non-reporting of criminal offenses.

Discussion. The findings confirm that «internal settlement» of incidents containing signs of criminal offenses contradicts legality requirements and necessitates strengthened institutional control, monitoring, and standardized commander training on the duty to notify competent authorities.

Key words: *disciplinary liability, criminal prosecution, military criminal offenses, substitution of liability, inaction of military authorities, duty to notify, commander, inevitability of punishment.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання юридичної відповідальності військовослужбовців набуло особливої гостроти, що зумовлено не лише кількісним зростанням правопорушень, а й ускладненням вибору належних правових механізмів реагування. Особливе значення в цьому контексті має чітке розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності,

оскільки саме на цій межі виникають передумови для підміни кримінального переслідування внутрішньодисциплінарними заходами.

За даними звіту Верховного Суду, у 2024 році покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні отримали 604 військовослужбовці, у 2023 році – 676, а у 2022 році – 115 (йдеться про вироки, що набрали законної сили) [1]. Водночас статистика кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби свідчить про значний обсяг навантаження на органи досудового розслідування: за даними Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора, за січень-квітень 2024 року обліковано 19 508 кримінальних правопорушень цієї категорії, з яких 10 584 – за статтею 407 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III (далі – КК України) [2; 3].

Додатковим чинником, який загострює ситуацію, стало ухвалення Закону України № 2839-IX від 13.12.2022, яким істотно посилено кримінальну й адміністративну відповідальність за низку правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та обмежено можливість призначення більш м'яких видів покарання [4]. Надалі законодавець продовжив коригувати модель реагування, зокрема, Законом України № 3902-IX від 20.08.2024 запроваджено спеціальний механізм звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вперше вчинили військові кримінальні правопорушення за статтями 407 та 408 КК України та добровільно повернулися до проходження служби [3; 5]. Проте навіть за умов такої «реінтеграційної» логіки базовим залишається обов'язок належної кваліфікації діяння та процесуального реагування на ознаки кримінального правопорушення.

На цьому тлі особливої уваги набуває проблема належного розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців, а також недопущення ситуацій, коли дисциплінарні стягнення фактично підміняють собою кримінальне переслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми юридичної відповідальності військовослужбовців неодноразово ставали предметом досліджень. Зокрема, у науковому просторі розглядалися питання розмежування відповідальності військовослужбовців за окремі правопорушення такими науковцями як: В. І. Тютюгін, М. Ю. Веселов, І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, С. В. Пєтков, Ю. В. Баулін, С. Б. Гавриш, С. В. Гізімчук, С. В. Гринчак, Ю. В. Гродецький, Л. В. Дорош та іншими.

У площині кримінально-правової оцінки бездіяльності командирів та їхніх позитивних обов'язків із запобігання, припинення й повідомлення про кримінальні правопорушення підлеглих береться до уваги робота К. П. Задоя щодо інституту командної відповідальності й меж притягнення начальників до кримінальної відповідальності [6]. Питання відмежування дисциплінарної відповідальності від адміністративної та кримінальної, зокрема у випадках військових адміністративних правопорушень і «бездіяльності військової влади», деталізовано у працях М. С. Моісєєва [7; 8] та С. О. Гриненка [9]. На рівні інституційного реформування військової служби застосовується робота М. Возник та інших [10], а також і міжнародні аналітичні матеріали щодо розвитку системи військової юстиції в Україні [11].

Окремо слід відзначити монографічну працю, присвячену відповідальності військових посадових осіб, зокрема, С. О. Харитонов у 2018 році опублікував монографію про кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення [12]. У межах розгляду проблематики показовим є аналітичне дослідження А. Криштанович, А. Пашкіної та В. Петраковського, у якому автори поєднали огляд міжнародних стандартів із порівняльним аналізом підходів окремих держав та розглядом української моделі, з урахуванням національної судової практики, щодо реалізації повноважень командирів у забезпеченні дисципліни й правопорядку у війську [13].

Метою статті є всебічний правовий аналіз явища неправомірної підміни кримінального переслідування військовослужбовців заходами дисциплінарного впливу, визначення ризиків та правових наслідків таких зловживань, а також вироблення пропозицій щодо запобігання ним.

Для досягнення поставленої мети розглянуто нормативне підґрунтя дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців, проаналізовано судову практику притягнення до відповідальності за військові правопорушення, зокрема випадки притягнення командирів до відповідальності за невиконання обов'язку повідомити про кримінальні правопорушення своїх підлеглих, а також сформулювати пропозиції стосовно вдосконалення правозастосування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступають норми національного законодавства у сфері дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців і реагування на кримінальні правопорушення, зокрема положення КК України [3], Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI (далі – КПК України) [14], Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (далі – КУпАП) [15] та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України від 24.03.1999 № 551-XIV (далі – Статут) [16], а також нормативно-правові зміни, що зумовлені правовим режимом воєнного стану. Емпіричну базу становили офіційні українські статистичні дані та добірка судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, а також профільні наукові публікації та аналітичні матеріали.

Методологічну основу склали формально-юридичний метод, системний підхід (виявлення взаємозв'язку між дисциплінарними процедурами, адміністративно-деліктними механізмами та кримінальним процесом), аналіз судової практики, тобто, узагальнення типових моделей реагування й наслідків бездіяльності, а також логіко-аналітичний та

статистичний методи для зіставлення показників і формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. В Україні склалася розгалужена система правових засобів реагування на правопорушення, які вчинені військовослужбовцями, що охоплює дисциплінарну та кримінальну відповідальність.

У доктринальному вимірі принциповим є те, що військові кримінальні правопорушення охороняють встановлений порядок несення (проходження) військової служби як самостійний родовий об'єкт кримінально-правової охорони. Саме тому «перекваліфікація» діяння у дисциплінарну площину за наявності ознак кримінального правопорушення деформує логіку кримінального закону і підриває загальнопревентивну функцію відповідальності. Такий підхід узгоджується з науковою позицією щодо системності військових кримінальних правопорушень та їх кримінально-правової природи, викладеною у монографічній праці С. О. Харитонова [12, с. 106].

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців регулюється Статутом, що визначає види дисциплінарних проступків та порядок накладення стягнень, так відповідно до статті 45 цього Статуту, за порушення військової дисципліни або невиконання службових обов'язків командир має право накласти на підлеглого дисциплінарне стягнення, а військовослужбовці, які вчинили адміністративні правопорушення, несуть відповідальність в дисциплінарному порядку, крім випадків передбачених КУпАП. Водночас Статут однозначно встановлює, що у разі вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення він підлягає кримінальній відповідальності. Крім того, Статут прямо зобов'язує командирів у разі виявлення ознак кримінального правопорушення повідомляти про це орган досудового розслідування, інакше командир сам несе відповідальність відповідно до закону [16].

Наведений обов'язок командира має не лише дисциплінарно-організаційний, а й виразний кримінально-правовий вимір, оскільки пов'язаний із персональною відповідальністю начальника щодо реагування на правопорушення своїх підлеглих. У цьому контексті показовими є висновки К. П. Задоя про кримінальну відповідальність командирів (начальників) та зміст командної відповідальності, зокрема щодо меж відповідальності за невжиття необхідних заходів у ситуаціях, коли командир фактично контролює реагування на подію та приймає рішення про її внутрішнє врегулювання та не повідомляє компетентний орган. Тому неправомірна «підміна» кримінального переслідування дисциплінарним стягненням створює для командира ризики відповідальності не як абстрактне застереження, а як реальний наслідок обраної моделі поведінки [6, с. 228].

Попри наведені чіткі вимоги законодавства, реалії правового режиму воєнного стану поставили командирів перед певними ситуаціями, що можуть спонукати до неправомірних дій з їхнього боку. Посилення репресивності Законом України № 2839-IX від 13.12.2022 [4], який мав на меті зміцнити військову дисципліну на фронті, фактично призвело до подій, коли військовослужбовцям за вчинення порушень загрожують значні терміни ув'язнення без альтернативи м'якішого покарання, тобто, суди позбавлені можливості врахувати пом'якшуючі обставини чи виняткові ситуації, пов'язані з веденням бойових дій та психологічним перевантаженням особового складу в той момент часу, який місяцями перебуває в прямому зіткненні з противником та не може дочекатися ротації. У результаті чого, командири стикаються з дилемою: з одного боку, законодавством вимагається реагувати на військові кримінальні правопорушення кримінально-правовими методами, а з іншого – суворе покарання кожного винного призводить до втрати цінних бійців та погіршення внутрішнього морального стану підрозділу, що звісно має вплив

на виконання ними бойових розпоряджень. При цьому вимога статті 214 КПК України щодо невідкладного внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань у разі отримання відомостей про кримінальне правопорушення має імперативний характер і не може підмінюватися внутрішнім «попереднім розглядом» або дисциплінарним реагуванням [14].

Практична «зручність» дисциплінарного реагування часто спирається на хибне уявлення про взаємозамінність дисциплінарної та адміністративної відповідальності. Водночас С. О. Гриненком наголошується на критеріях їх відмежування: характері та ступені суспільної шкідливості діяння, особливостях об'єкта посягання, суб'єктному складі, а також на відмінностях процедурних гарантій та цілей відповідальності. Автором також зазначається, що низка складів у главі 13-Б КУпАП за формулюваннями близькі до норм КК України, але з них виключено ознаку заподіяння шкоди, тому склади набувають формального характеру і можуть конкурувати з кримінальними нормами. Окремо підкреслюється, що «бездіяльність військової влади» в аспекті приховування або неповідомлення про правопорушення не може розглядатися як суто дисциплінарний проступок, коли фактичні обставини вказують на ознаки кримінально караної поведінки або на юридично значущу бездіяльність посадової особи [9, с. 20-21]. Таке бачення кореспондує із підходом щодо відмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності у сфері військових адміністративних правопорушень.

Небезпека підміни кримінального переслідування дисциплінарними заходами проявляється у кількох вимірах. По-перше, це підрив принципу невідворотності покарання: якщо особа, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, уникає суду і відбувається лише доганою чи іншим дисциплінарним стягненням передбаченим Статутом, руйнується загальнопревентивна функція закону [16]. Інші військовослужбовці будуть сприймати такий прецедент як сигнал про безкарність за дії серйозного

характеру, що підриває дисципліну у війську. По-друге, порушується справедливість та верховенство права, адже законослухняні військовослужбовці, які сумлінно виконують накази, почнуть з плином часу втрачати довіру до командування, якщо будуть бачити як порушники не несуть заслуженого покарання за свої вчинки. Водночас потерпілі від військових кримінальних правопорушень, наприклад, безпосередні командири, щодо яких вчинено непокору чи фізичне насильство, залишаються без відповідного захисту суду, адже винного лише дисциплінарно покарано в порядку прямої підлеглості старшим командиром. По-третє, сам командир наражається на правові наслідки, оскільки неповідомлення про кримінальне правопорушення підлеглого або приховування такого вчинку утворює склад правопорушення, так законодавством України передбачено адміністративну відповідальність військових посадових осіб статтею 172-16 КУпАП за недонесення про правопорушення підлеглих, а в разі настання тяжких наслідків вже кримінальну відповідальність за статтею 426 КК України [3; 15].

Системність проблеми «внутрішнього врегулювання» підтверджується не лише окремими кейсами судової практики, а й узагальненнями щодо практичних моделей поведінки командного складу. В аналітичному дослідженні А. Криштанович, А. Пашкіної та В. Петраковського встановлено, що до типових проявів командирської бездіяльності належать як неналежна фіксація факту правопорушення, так і затягування або уникнення повідомлення компетентних органів, що фактично створює «буфер» між подією та кримінальним процесом. У сукупності все це формує ризик інституційної толерантності до порушень і відтворює практику вибіркового реагування на діяння, які за законом мають отримувати кримінально-правову оцінку [13, с. 99-101].

Судова практика підтверджує, що «вирішення питання всередині підрозділу» шляхом заміни належної кримінально-правової

відповідальності дисциплінарними заходами, або взагалі навмисного «нереагування» чи «недонесення», створює для командирів прямі юридичні ризики та водночас демонструє системну проблему кваліфікації таких ситуацій. Так, у постанові Центрального районного суду м. Миколаєва від 10.04.2019 у справі № 490/1839/19 суд визнав винним начальника штабу (тимчасово виконуючого обов'язки командира бригади) за частиною 2 статті 172-16 КУпАП [15], оскільки той, знаючи про виявлену відсутність двох автоматів АК-74, через помилку підлеглих, у визначений період не повідомив уповноважені органи та не призначив службового розслідування, тобто фактично намагався «замовчати» або «пригальмувати» фіксацію події на потенційне кримінальне правопорушення, за що після був оштрафований [17].

Додатково показовим є те, що відповідальність за бездіяльність військової влади застосовується і тоді, коли командир, знаючи про правопорушення підлеглих, не оформлює матеріали та не забезпечує передбачений порядок реагування: у постанові Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 13.05.2025 у справі № 303/3465/25 було констатовано умисне неоформлення матеріалів щодо підлеглих, що несли військову службу в стані алкогольного сп'яніння за частиною 2 статті 172-16 КУпАП [15; 18].

Водночас практичний вимір проблеми полягає і в непослідовності кваліфікації: зафіксовано приклади, коли суди, розглядаючи неповідомлення командиром про кримінальне правопорушення підлеглого, помилково застосовували статтю 172-15 КУпАП – недбале ставлення до військової служби, замість статті 172-16 КУпАП – бездіяльність військової влади [15], зокрема, згадано постанову Глибоцького районного суду Чернівецької області від 21.11.2024 у справі № 715/3824/24 щодо командира, який не доповів про заподіяння тілесних ушкоджень своїм підлеглим [19], та постанову Костопільського районного суду Рівненської

області від 11.09.2024 у справі № 564/3468/24 щодо командира, який не доповів про самовільне залишення підрозділу своїм підлеглим [20], що свідчить про необхідність чітких меж між видами юридичної відповідальності та здійсненням відповідного моніторингу за їх дотриманням, а також визначених стандартів реагування командного складу [13, с. 83].

У межах аналізу дисциплінарної та адміністративної практики у війську вказується, що неповідомлення командирами про правопорушення та спроби «вирішити питання всередині підрозділу» становлять 45,5% серед типових проявів командирської бездіяльності, що напряму вказує на ризик підміни кримінального переслідування дисциплінарними стягненнями [13, с. 105].

Для усунення описаної проблеми наявна потреба вжиття комплексних заходів як нормативного, такі практичного характеру:

1. Удосконалення законодавства з метою забезпечення справедливого балансу між вимогами військової дисципліни та принципом індивідуалізації покарання. Закон України № 2839-IX попри благородну мету зміцнення порядку, виявився надміру жорстким та негнучким [4]. У відповідь на суспільну критику та необхідність поповнення особового складу, у 2024 році Законом України № 3902-IX законодавцем були внесені зміни, що дозволили вперше вчиненим випадкам самовільного залишення військової частини або місця служби чи дезертирства за певних дій уникнути кримінальної відповідальності, зокрема, якщо військовослужбовець добровільно повернувся до підрозділу, а командир надав згоду на його продовження військової служби [5]. Ця новація була необхідною проти необґрунтовано суворого покарання бійців, а також для збільшення кількості особового складу у війську, оскільки бійцям, що оступилися під впливом психологічного навантаження та здійснили кримінальне правопорушення, але боялися повернутися до лав Збройних

Сил України або інших військових формувань, надається можливість для усвідомлення своєї помилки та повернення, що тим самим зменшує стимули командирів приховувати випадки таких кримінальних правопорушень.

Вважаємо за доцільне продовження тенденції диференціації відповідальності, адже законодавство має передбачати можливість звільнення від покарання або призначення більш м'якого покарання військовослужбовцям, що вчинили нетяжкі правопорушення в особливих обставинах бойової обстановки та при цьому щиро розкаялися. Розширення підстав для звільнення від відбуття покарання або заміни покарання на дисциплінарне стягнення за рішенням суду у визначених законом випадках могло б легалізувати той підхід, до якого де-факто вдаються деякі командири, і водночас залишити це у правовому полі.

2. Необхідно посилити інституційний контроль за додержанням командирами вимог закону щодо реагування на кримінальні правопорушення. Військова служба правопорядку та інші правоохоронні органи, уповноважені розслідувати військові правопорушення, мають здійснювати ефективний моніторинг ситуацій в бойових частинах, аби випадки неповідомлення про кримінальні правопорушення виявлялися своєчасно. Доцільно запровадити для командирів регулярні інструктажі та роз'яснення щодо їхнього правового обов'язку інформувати слідчі органи про будь-які ознаки кримінальних правопорушень. Невідворотність відповідальності самих командирів за приховування правопорушень повинна бути не декларацією, а реальністю – у разі виявлення таких фактів винні службові особи мають притягуватися щонайменше до адміністративної відповідальності за статтею 172-16 КУпАП [15], а за наявності складу кримінального правопорушення, тобто, якщо це призвело до тяжких наслідків, і до кримінальної відповідальності за статтею 426 КК України [3].

В цьому контексті варто також опрацювати питання про можливе відновлення спеціалізованої військової юстиції (спеціалізованих військових судів) або принаймні про створення у межах вже існуючих судів окремих палат (колегій), що займатимуться військовими правопорушеннями. Це дозволило б розвантажити сучасну систему правосуддя та забезпечити більш оперативний й кваліфікований розгляд справ, виключивши стимули «вирішувати справи кулуарно».

3. Варто працювати над загальним підвищенням рівня військової дисципліни та командирської етики, аби мінімізувати самі передумови правопорушень. Як зауважують фахівці, випадки самовільного залишення військової частини або місця служби часто зумовлені не лише особистими рисами бійця, а й недоліками в роботі командування – неадекватними наказами, проблемами морально-психологічного забезпечення та поганими умовами служби. Усунення таких чинників шляхом покращення управлінських рішень та навчання офіцерів лідерству зрештою сприятиме тому, що потреба в суворих каральних заходах виникатиме набагато рідше. Відтак, зміцнення дисципліни має відбуватися передусім шляхом профілактики, а не покарання.

Запобігання підміні кримінального переслідування дисциплінарними заходами потребує не лише «посилення контролю», а й інституційних рішень, які мінімізують конфлікт між оперативними інтересами підрозділу та імперативами кримінального процесу. У цьому сенсі, як зазначається в наукових напрацюваннях щодо реформування військового права та військової служби, включно з аналізом моделей військової поліції інших держав, демонструють, що ефективний контроль за правопорядком у війську значною мірою залежить від належної спеціалізації та процедурної автономії органів реагування [10, с. 545]. Так само міжнародні аналітичні матеріали DCAF щодо розвитку військової юстиції в Україні підкреслюють важливість прозорих стандартів реагування, підзвітності та гарантованого

механізму повідомлення про правопорушення, що має знижувати стимули до «внутрішнього замовчування» [11, с. 10].

Отже, шляхами вирішення проблеми зловживання дисциплінарними заходами можуть стати: корекція кримінального законодавства з метою більш гнучкого підходу до відповідальності військовослужбовців; встановлення чіткої процедури легального звільнення від кримінальної відповідальності в окремих випадках, щоб дисциплінарний вплив застосовувався відкрито та під контролем визначеним законом, а не приховано; а також неухильне притягнення до відповідальності командирів, які перевищують свої повноваження та приховують кримінальні правопорушення своїх підлеглих. Лише за умови, що дисциплінарна і кримінальна юрисдикції будуть діяти кожна у своїх межах доповнюючи один одного, а не підміняючи одна одну, можливо досягти справедливого балансу між потребами військової служби та вимогами закону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зловживання дисциплінарною відповідальністю як альтернативою кримінальному переслідуванню військовослужбовців є серйозною проблемою, яка загрожує як військовій дисципліні, так і принципам законності.

Зміст цієї загрози полягає не лише у дисциплінарній площині, а й у спотворенні кримінально-правової охорони встановленого порядку військової служби, що розглядається як самостійний об'єкт кримінально-правового захисту [12, с. 62]. Неправомірне «перенесення» реагування в дисциплінарний формат за наявності ознак кримінального правопорушення суперечить критеріям відмежування видів юридичної відповідальності. Окремий ризик полягає у персоналізації наслідків для начальника: командирська відповідальність та рішення про «внутрішнє врегулювання» створюють підстави для оцінки поведінки командира як юридично значущої бездіяльності або перевищення меж своїх повноважень. При цьому узагальнення щодо практики реагування командирського складу вказують,

що саме затягування та неповідомлення про правопорушення становить один із найбільш типових проблемних сценаріїв [13, с. 105].

Проведений аналіз демонструє, що в умовах сучасної збройної агресії окремі командири можуть неправомірно обмежуватися дисциплінарними стягненнями за діяння, що підпадають під ознаки військових кримінальних правопорушень, прагнучи уникнути суворих вироків судів, а така практика суперечить як чинному законодавству, так і моральним принципам. Статут прямо забороняє підміну кримінальної відповідальності дисциплінарною та зобов'язує повідомляти про кримінальні правопорушення компетентні органи [16]. Зловживання дисциплінарною владою підриває невідворотність покарання, створює атмосферу вибірковості правосуддя та повинно розцінюватися як службове правопорушення з боку командира.

Судова практика останніх років підтверджує наявність випадків притягнення командного складу до відповідальності за неподання відомостей про кримінальні правопорушення підлеглих, хоча у зв'язку з закритою специфікою військової служби такі випадки виявляються поодиноко. У практичній площині перспективними є рішення, що поєднують нормативну визначеність із належною інституційною спроможністю: стандартизацію реагування командного складу, посилення незалежного моніторингу повідомлень про правопорушення та розвиток спеціалізованих механізмів підтримання правопорядку у війську. Відповідні підходи узгоджуються з висновками щодо доцільності розвитку моделей військової поліції та організаційних інструментів забезпечення законності у військовому середовищі [10, с. 544-545], а також із рекомендаціями міжнародних аналітичних документів щодо військової юстиції в Україні, спрямованими на посилення підзвітності та прозорості реагування [11, с. 8].

Дисциплінарна влада має використовуватися суворо в межах законності та не підміняти собою кримінальну відповідальність, інакше

втрачається сам сенс правового порядку у війську. В сучасних умовах правового режиму воєнного стану держава повинна забезпечити, з одного боку, невідворотне покарання винних у військових кримінальних правопорушеннях, а з іншого – справедливий та диференційований підхід, аби уникнути крайнощів надмірної репресії. Лише за такої умови вдасться зберегти боєздатність та порядок у військах без шкоди для верховенства права.

Література

1. Як і за що судили українських військових у 2024 році: звіт Верховного Суду. *Судово-юридична газета.* 2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/327381-kak-i-za-chto-sudili-ukrainskikh-voennykh-v-2024-godu-otchet-verkhovnogo-suda (дата звернення: 12.12.2025).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (форма № 1). Січень-квітень 2024 року (набір даних Офісу Генерального прокурора). *Портал відкритих даних України.* 2024. URL: https://data.gov.ua/dataset/288006d0-deb8-4926-8da2-558ada2d3a84/resource/71c49d27-ad19-4912-bc55-3737c188eeb1 (дата звернення: 12.12.2025).

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 12.12.2025).

4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022 №

2839-IX. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2839-20 (дата звернення: 12.12.2025).

5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3902-20 (дата звернення: 12.12.2025).

6. Задоя К. П. Особливості кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 226–230. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.33

7. Моісєєв М. Критерії розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України. *Слово Національної школи суддів України.* 2024. № 4(49). С. 95–104. DOI: https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-8

8. Моісєєв М. Щодо розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за «бездіяльність військової влади». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* Серія: юридичні науки. 2024. Т. 35(74). № 3. С. 113–117. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269/2024-3-17

9. Гриненко С. О. Щодо розмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності військовослужбовців за недбале ставлення до військової служби. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти (16 квіт. 2015 р., м. Харків): зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 2015. С. 20–21. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/11380 (дата звернення: 21.12.2025).

10. Voznyk M., Goloborodko Y., Vlad V., Sevruk Y. Reforming Military Law and Service in Ukraine: Lessons from the Military Police of Other Countries. *Croatian and Comparative Public Administration.* 2025. Vol. 25. No. 3. P. 529–554. DOI: https://doi.org/10.31297/hkju.25.3.2

11. Vashakmadze M. Military Justice in Ukraine: A Guidance Note. Geneva: DCAF, 2018. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Military_Justice_Guidance_Note_eng.pdf (дата звернення: 21.12.2025).

12. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18989/1/Kharitonov_2018-mono.pdf (дата звернення: 12.12.2025).

13. Криштанович А., Пашкіна А., Петраковський В. Правопорядок та дисципліна у війську: аналіз правової рамки відповідальності командирів та викликів її застосування на практиці. *Міжнародний фонд відродження.* Київ, 2025. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/04/vidpovidalnist-komandyriv_pravova-ramka.pdf (дата звернення: 12.12.2025).

14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 12.12.2025).

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24) : Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10 (дата звернення: 12.12.2025).

16. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України; Статут від 24.03.1999 № 551-XIV. *База даних «Законодавство*

України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14 (дата звернення: 12.12.2025).

17. Судове рішення у справі № 490/1839/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* Надіслано судом: 19.04.2019. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81269840 (дата звернення: 12.12.2025).

18. Судове рішення у справі № 303/3465/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* Надіслано судом: 14.05.2025. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127313107 (дата звернення: 12.12.2025).

19. Судове рішення у справі № 715/3824/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* Надіслано судом: 21.11.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123191510 (дата звернення: 12.12.2025).

20. Судове рішення у справі № 564/3468/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* Надіслано судом: 11.09.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121539094 (дата звернення: 12.12.2025).

References

1. How and why Ukrainian military personnel were tried in 2024: report by the Supreme Court. *Judicial and Legal Newspaper*. 2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/327381-kak-i-za-chto-sudili-ukrainskikh-voennykh-v-2024-godu-otchet-verkhovnogo-suda [in Ukrainian].

2. Single report on criminal offenses (form No. 1). January-April 2024 (data set of the Office of the Prosecutor General). *Open Data Portal of Ukraine.* 2024. URL: https://data.gov.ua/dataset/288006d0-deb8-4926-8da2-558ada2d3a84/resource/71c49d27-ad19-4912-bc55-3737c188eeb1 [in Ukrainian].

3. Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law of 05.04.2001 No. 2341-III. *Database «Legislation of Ukraine»* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 [in Ukrainian].

4. On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine, and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Specifics of Military Service in Conditions of Martial Law or in a Combat Situation: Law of Ukraine No. 2839-IX of 13.12.2022. *Database «Legislation of Ukraine»* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2839-20 [in Ukrainian].

5. On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and Other Laws of Ukraine Regarding the Improvement of Criminal Liability for Crimes Against the Established Order of Military Service During Martial Law: Law of Ukraine No. 3902-IX of August 20, 2024. *Database «Legislation of Ukraine»* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3902-20 [in Ukrainian].

6. Zadoya K. P. Features of criminal liability of military commanders, other persons who actually act as military commanders, and other superiors. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.* Series: Law. 2025. Issue 89, part 3. Pp. 226–230. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.33 [in Ukrainian].

7. Moiseev M. Criteria for distinguishing between administrative and disciplinary liability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. *Word of the National School of Judges of Ukraine.* 2024. No. 4(49). Pp. 95–104. DOI: https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-8 [in Ukrainian].

8. Moiseev M. On the distinction between administrative and criminal liability for «inaction of military authorities». *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Ternopil National University.* Series: Legal Sciences. 2024. Vol. 35(74). No. 3. Pp. 113–117. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269/2024-3-17 [in Ukrainian].

9. Grynenko, S. O. On the distinction between disciplinary and administrative liability of military personnel for negligent attitude to military service. *Current state and prospects for the development of Ukraine's security*

sector: public-private aspects (April 16, 2015, Kharkiv): collection of scientific papers based on the materials of the III International Scientific and Practical Conference. Kharkiv, 2015. Pp. 20–21. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/11380 [in Ukrainian].

10. Voznyk M., Goloborodko Y., Vlad V., Sevruk Y. Reforming Military Law and Service in Ukraine: Lessons from the Military Police of Other Countries. *Croatian and Comparative Public Administration.* 2025. Vol. 25. No. 3. P. 529–554. DOI: https://doi.org/10.31297/hkju.25.3.2

11. Vashakmadze M. Military Justice in Ukraine: A Guidance Note. Geneva: DCAF, 2018. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Military_Justice_Guidance_Note_eng.pdf

12. Kharitonov S. O. Criminal Liability for War Crimes under Ukrainian Criminal Law: Monograph. Kharkiv: Pravo, 2018. 328 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18989/1/Kharitonov_2018-mono.pdf [in Ukrainian].

13. Kryshchanovich, A., Pashkina, A., Petrakovskiy, V. Law and order and discipline in the military: analysis of the legal framework for commanders' responsibility and challenges in its practical application. *International Renaissance Foundation.* Kyiv, 2025. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/04/vidpovidalnist-komandyriv_pravova-ramka.pdf [in Ukrainian].

14. Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code of 13.04.2012 No. 4651-VI. *Database «Legislation of Ukraine»* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 [in Ukrainian].

15. Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1–212-24): Code of Ukraine; Law, Code of 07.12.1984 No. 8073-X. *Database «Legislation of Ukraine»* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10 [in Ukrainian].

16. On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine; Statute dated 24.03.1999 No. 551-XIV. *Database «Legislation of Ukraine»* / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14 [in Ukrainian].

17. Court decision in case No. 490/1839/19. *Unified State Register of Court Decisions.* Sent by the court: 19.04.2019. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81269840 [in Ukrainian].

18. Court decision in case No. 303/3465/25. *Unified State Register of Court Decisions.* Sent by the court: 14.05.2025. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127313107 [in Ukrainian].

19. Court decision in case No. 715/3824/24. *Unified State Register of Court Decisions.* Sent by the court: 21.11.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123191510 [in Ukrainian].

20. Court decision in case No. 564/3468/24. *Unified State Register of Court Decisions.* Sent by the court: 11.09.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121539094 [in Ukrainian].